

مقاله پژوهشی

بررسی رابطه بین رقابت در بازار محصول و کیفیت کنترل داخلی و اثرات متقابل آن‌ها با اظهارنظر حسابرس در شرکت‌های پذیرفته شده بورس اوراق بهادار تهران

دریافت: ۱۴۰۱/۲/۲۵ پذیرش: ۱۴۰۱/۳/۲۱

عبدالرسول رحمانیان کوشکی^۱، نویسنده مسئول
مرضیه رفیعی بیدگلی^۲

چکیده

زمانی ۱۳۹۴ تا ۱۳۹۸ از میان آنها انتخاب شده است. اطلاعات مورد نیاز پژوهش از صورت‌های مالی شرکت‌های نمونه از بورس اوراق بهادار تهران استخراج و با استفاده از روش رگرسیون لجستیک در نرم‌افزار ایویوز تجزیه و تحلیل شده است. تجزیه و تحلیل فرضیه‌ها در این تحقیق در سطح اطمینان ۹۵ درصد نشان می‌دهد کیفیت کنترل داخلی تاثیر مثبت و معناداری بر اظهارنظر حسابرس دارد. رقابت در بازار محصول تاثیر معناداری بر اظهارنظر حسابرس ندارد. تأثیر متقابل کیفیت کنترل داخلی و رقابت در بازار محصول با اظهارنظر حسابرس معنادار نیست.

هدف اصلی تحقیق حاضر بررسی رابطه بین رقابت در بازار محصول و کیفیت کنترل داخلی و اثرات متقابل آن‌ها با اظهار نظر حسابرس در شرکت‌های پذیرفته شده بورس اوراق بهادار تهران است. پژوهش حاضر تحقیقی کاربردی و از نوع تحقیقات شبه تجربی و روش‌شناسی آن از نوع پس‌رویدادی است. در راستای تحقق اهداف پژوهش سه فرضیه تدوین شده است. جهت آزمون فرضیه‌های پژوهش از مدل رگرسیون خطی چند متغیره استفاده شده است. جامعه آماری شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران هستند که نمونه آماری شامل ۱۱۷ شرکت برای دوره

طبقه‌بندی JEL: M41، M42، M21، M31

اظهارنظر حسابرس / رقابت در بازار محصول / کیفیت کنترل داخلی / شرکت‌های پذیرفته شده بورس

۱. مقدمه: طرح مسأله

مشخصه اقتصاد کشورهای صنعتی در سراسر جهان، رقابت شرکت‌های بزرگی است که سرمایه خود را از خیل عظیم سهامداران گردآوری کرده‌اند و منابع اقتصادی را در یک کشور یا در سطح بین‌المللی کنترل می‌کنند. سهامداران برای آگاهی از چگونگی اداره سرمایه‌های خود و اطمینان از صحت عمل و کارایی مدیران، می‌توانند از صورت‌های مالی حسابرسی شده به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزار اطمینان‌بخش استفاده کنند. احتمال سوگیری در تهیه و تنظیم این صورت‌های مالی توسط هیأت‌مدیره، سبب شده است که نیاز به حسابرسی احساس شود (جول و همکاران، ۲۰۰۷). به بیان دیگر، با شکل‌گیری رابطه نمایندگی، تضاد منافع بین مدیران و سهامداران شکل می‌گیرد؛ بدین معنا که ممکن است مدیران از موقعیت خود سوءاستفاده کرده و تصمیماتی بگیرند که در جهت منافع خود و عکس منافع سهامداران باشد. در این وضعیت، حسابرس مستقل با حسابرسی و اظهارنظر خود و گواهی کیفیت صورت‌های مالی برحسب اظهارنظرهای مقبول، مشروط، مردود، عدم اظهارنظر و اظهارنظر متفاوت، سهامداران را نسبت به وضعیت صورت‌های مالی آگاه می‌کند (پیری و قربانی، ۱۳۹۶).

در واقع وظیفه اصلی حسابرس، اعتباربخشی به صورت‌های مالی است. وی در مقابل ارائه این خدمت، منفعی از صاحبکار طلب می‌کند. حسابرسان جهت قیمت‌گذاری خدمات حسابرسی از عوامل گوناگونی استفاده می‌کنند. یکی از عوامل مؤثر بر فرایند حسابرسی و میزان حق‌الزحمه حسابرس، رقابت بازار محصول می‌باشد. منظور از رقابتی بودن بازار محصول این است که شرکت‌های مختلف در تولید و فروش کالا رقابت تنگاتنگی دارند و کالاهای آن‌ها نسبت به دیگری برتری چندانی ندارد. در شرایط رقابتی بازار محصول، هر شرکت تمام تلاش خود را به کار می‌گیرد تا بهترین عملکرد را از خود به نمایش

گذاشته و از سایر رقبای خود پیشی گیرد. گذشت زمان و گسترش ارتباطات منجر به افزایش اهمیت میزان رقابت بازار محصول شده است (مرادی و محقق، ۱۳۹۶). با رشد رقابت در حرفه، مؤسسات حسابرسی ضرورت ارائه خدمات با کیفیت‌تر و با بهای کمتر به بازار را بیشتر درک کرده‌اند. همچنین، مؤسسات حسابرسی برای رقابت بر پایه‌ای به غیر از کیفیت و متفاوت کردن خدمات، به دنبال بهینه نمودن حق‌الزحمه خود و بهترین پیشنهاد برای آن هستند؛ تا علاوه بر حداکثرسازی درآمد خود، بازار را در شرایط رقابتی از دست ندهند (جوزف و چاد، ۲۰۱۵).

گرتنر و همکاران (۱۹۸۸)، پیش‌بینی کرده‌اند که شرکت‌های موجود در صنایع رقابتی‌تر، سیاست‌های افشایی که حاوی اطلاعات مفید آینده باشد را دنبال نمی‌کنند و احتمالاً گزارش‌های نادرست ارائه خواهند کرد. اما از طرفی، داروغ و استوگتون (۱۹۹۰) بیان کرده‌اند که شرکت‌هایی که در صنایع رقابتی فعالیت می‌کنند، سیاست‌های افشا بهتری را دنبال خواهند کرد. همچنین، نتایج برخی از پژوهش‌های تجربی (به‌عنوان نمونه چنگ و همکاران، ۲۰۱۳) نشان داده‌اند که رقابت در بازار محصولات به‌عنوان یکی از عوامل مؤثر در بهبود کیفیت اطلاعات حسابداری است (نمازی و همکاران، ۱۳۹۳). به علاوه، رقابت بازار محصول برای اجرای حاکمیت اقتصادی و ایجاد یک محیط اطلاعاتی مثبت، تلاش می‌کند. شرکت‌ها می‌توانند کنترل‌های داخلی را با رقابت در بازار محصول با مکانیسم‌های حاکمیت خارجی جایگزین کنند تا کیفیت اطلاعات شرکت‌ها را بهبود بخشند (ژانگ و همکاران، ۲۰۲۰).

در ادبیات پژوهش از کنترل داخلی به‌عنوان ابزاری جهت بهبود کیفیت گزارشگری مالی، افشای به موقع اطلاعات، تسهیل فرایند حسابرسی داخلی و مستقل و... یاد می‌شود. به همین جهت، نظارت بر کیفیت و کارایی یک سیستم کنترل داخلی در شرکت‌ها از اهمیت

بالایی برخوردار است (توانگر حمزه‌کلایی و اسکافی اصل، ۱۳۹۷). به بیان دیگر یکی از ابزارهای مهم ایجاد اطمینان از حفظ منافع نزد سرمایه‌گذاران و نیز هدایت اثربخش و کارای واحدهای اقتصادی، استقرار سیستم کنترل داخلی اثربخش در شرکت‌ها است. در واقع استقرار کنترل‌های داخلی مؤثر نوعی ابراز نظارتی است که موجب ایجاد اطمینان سرمایه‌گذاران می‌شود، همچنین از آن به عنوان یک ابزار مدیریتی برای راهبری شرکت‌ها به منظور افزایش کارایی و اثربخشی عملیاتی یاد می‌شود.

در این راستا، سازمان بورس اوراق بهادار تهران به منظور حمایت از حقوق سرمایه‌گذاران، پیشگیری از وقوع تخلفات و نیز ساماندهی و توسعه بازار شفاف و منصفانه اوراق بهادار شرکت‌ها را ملزم به ارائه گزارش کنترل داخلی نموده است. مطابق با دستورالعمل کنترل‌های داخلی، هیأت مدیره مکلف است نسبت به استقرار و به‌کارگیری کنترل‌های داخلی مناسب و اثربخش به منظور دستیابی به اهداف شرکت، اطمینان حاصل نماید. برای ایفای این مسئولیت، هیأت مدیره شرکت باید سیستم کنترل‌های داخلی را با توجه به چارچوب کنترل‌های داخلی حداقل به‌طور سالانه بررسی و نتایج آن را در گزارشی تحت عنوان گزارش کنترل‌های داخلی درج و افشا نماید. بسیاری از پژوهشگران اندازه شرکت، درآمد، نرخ ارز، پیچیدگی تجارت، ریسک مالی، کیفیت حسابداری داخلی و نظارت شرکت‌ها را از جمله عوامل مؤثر بر کیفیت کنترل داخلی می‌دانند (قادری و همکاران، ۱۳۹۸).

از سوی دیگر، رسوایی‌های مالی که در شرکت‌های بزرگی همچون انرون و ورلدکام به وقوع پیوست که در نتیجه آن صدها هزار سهامدار متضرر گردیدند، نشان‌دهنده فساد و تقلب در صورت‌های مالی می‌باشد. همچنین در طول سال‌های اخیر کشور ایران دچار بحران‌های مالی متعددی شده است. بحران مالی اثرات معناداری بر فروش، سودآوری و منابع مالی شرکت‌ها ایجاد می‌کند (ابراهیمی و همکاران،

۱۳۹۷). به دنبال این رسوایی‌های مالی و بحران‌های مالی، مسئولیت حسابداری در اعتباربخشی به صورت‌های مالی و کشف تحریف‌ها بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است و تحلیل‌گران مالی توجه بیشتری به نوع اظهارنظر حسابداری دارند. حسابداری از طریق اعتباردهی به صورت‌های مالی موجب می‌شود تا قابل اتکا بودن اطلاعات گزارش شده افزایش یابد. حسابرسان، تمایل دارند که اشتباهات و سوءاستفاده‌ها را گزارش داده و هیچ تمایلی به پذیرش شیوه‌های حسابداری مشکوک ندارند (راسمین و ایوانز، ۲۰۱۷). بنابراین، هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی رابطه بین رقابت در بازار محصول و کیفیت کنترل داخلی و اثرات متقابل آن‌ها با اظهار نظر حسابداری در شرکت‌های پذیرفته شده بورس اوراق بهادار تهران است. در این مقاله در بخش اول و دوم مبانی نظری شامل مفاهیم و نظریات تئوری و تجربی در رابطه با متغیرهای تحقیق و همچنین پیشینه تحقیق شامل روش انجام تحقیق و نتایج تحقیقات انجام شده در این مورد بیان خواهد شد و پس از آن روش انجام تحقیق تبیین شده، همچنین فرضیه‌های تحقیق و مبانی اندازه‌گیری متغیرها، جامعه و نمونه آماری، روش گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها بیان خواهد شد. سپس مدل مورد استفاده برای آزمون فرضیه‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار خواهد گرفت.

۲. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

گزارش اطلاعات در مورد وضعیت مالی، عملکرد مالی و انعطاف‌پذیری مالی یکی از هدف‌های صورت‌های مالی شرکت‌ها است. به‌گونه‌ای که استفاده‌کنندگان از صورت‌های مالی، قادر خواهند بود اطلاعات واحدهای تجاری مختلف را با یکدیگر مقایسه و بر اساس آن، تصمیم‌های اقتصادی سنجیده و صحیحی اتخاذ کنند. وجود اطلاعات مالی قابل اتکا، یکی از موارد جهت پیشرفت و تولید علم است. نیاز به وجود حسابرسان مستقل نیز در چنین استدلالی

مستتر است؛ یعنی وجود افراد حرفه‌ای باصلاحیت و صادقی که بتوانند مشخص کنند آیا اطلاعات مالی که بر آن اتکا می‌شود، تصویری مطلوب و کامل از واقعیت امر را ارائه می‌کند یا خیر (باغومیان و همکاران، ۱۳۹۶).

فرایند حسابرسی به‌عنوان یک سازوکار کنترل‌کننده، میزان آگاهی‌بخشی و اعتباردهی صورت‌های مالی را افزایش می‌دهد و بر اساس نظریه علامت‌دهی منجر به تصمیم‌گیری‌های بهینه اقتصادی بازیگران صحنه بازار سرمایه می‌شود. این امر، قابلیت مقایسه صورت‌های مالی را افزایش و طبق نظریه‌های اثباتی حسابداری، موجب کاهش هزینه نمایندگی در واحدهای تجاری می‌شود. از این رو، سرمایه‌گذاران قادر به درک بهتری از وضعیت و عملکرد مالی و انعطاف‌پذیری واحد تجاری خواهند شد. بدین ترتیب، به دلیل نیاز به حسابرسی و این نکته که گزارش حسابرسی پل ارتباطی بین حسابرسی و استفاده‌کنندگان از آن محسوب می‌شود، این گزارش باید از دید استفاده‌کنندگان قابل فهم و عینی باشد و یک منبع اطلاعاتی مربوط به شمار آید. به عبارت دیگر، گزارش حسابرسی باید دارای محتوای اطلاعاتی باشد؛ یعنی بتواند بر تصمیم‌گیری در حوزه‌های سرمایه‌گذاری، اعتباردهی و قیمت سهام، تأثیر گذارد (التانیبات و همکاران، ۲۰۰۷). انجام حسابرسی، توانایی مدیریت را برای دستکاری و مدیریت افلام تعهدی کاهش داده و موجب بهبود کیفیت سود می‌شود (تلیس، ۲۰۰۵).

کیفیت سود، کیفیت کار حسابرسی را منعکس می‌کند و از این جنبه کیفیت گزارشگری مالی ممکن است به‌عنوان محصول مشترک مدیریت و تلاش‌های حسابرسان تلقی شود. در این بین، استفاده از حسابرسان مستقل برای راست‌آزمایی صورت‌های مالی بسیار ضروری بوده و توجه به نظرهای حسابرسان که در گزارش حسابرسان مستقل درج شده، برای بررسی میزان اعتبار و قابلیت اعتماد به گزارش‌های مالی از بهترین و اقتصادی‌ترین روش‌های کنترل مدیریت است. از طرفی، مطالعاتی که در زمینه ماهیت بندهای اشکال

مندرج در گزارش حسابرسی توسط متخصصان حوزه حسابرسی انجام شده، نشان می‌دهد تعدیلات بسیاری بر صورت‌های مالی برای تحریف‌های نشأت گرفته از مالیات‌ها یا شناسایی درآمدها و هزینه‌ها باید اعمال می‌شد که عدم اعمال آنها موجب تغییر نوع اظهارنظر حسابرسان شده است (اسپاتیس، ۲۰۱۲). بنابراین در عمل، رقم سودی که توسط مدیریت در صورت‌های مالی گزارش می‌شود، می‌تواند بزرگ‌تر یا کوچک‌تر از رقم سودی باشد که با توجه به بندهای تعدیل شده از گزارش قابل استخراج بوده و نوع اظهارنظر حسابرسان، بر اساس تحریف‌های یاد شده یا موارد محدودیت و ابهام حسابرسان و با در نظر گرفتن سطح اهمیت آنها تعیین شده است (پیری و قربانی، ۱۳۹۶).

اظهارنظر حسابرسی تأثیر قابل توجهی بر واکنش بازار سهام دارد. در دنیای امروز، به نظر می‌آید که بازار سهام نسبت به تمام پدیده‌ها واکنش داشته باشد. اطلاعات حسابداری مالی، محصول حسابداری شرکت و سیستم گزارشگری است که اطلاعات کمی مربوط به وضعیت مالی شرکت را اندازه‌گیری و افشا می‌کند. صورت‌های مالی حسابرسی شده و گزارش حسابرسان مستقل مجموعه‌ای در دسترس برای سرمایه‌گذاران و سهامداران است که به وسیله آن اقدام به تصمیم‌گیری‌های مالی نمایند. چنانچه مجموعه مذکور دارای محتوای اطلاعاتی باشد، می‌تواند بر رفتار استفاده‌کنندگان به خصوص سهامداران بالفعل و بالقوه تأثیر گذاشته و باعث واکنش بازار شود (ایانیلو و گالوپو، ۲۰۱۵). تصور بر این است که مدیران ارشد بنگاه اقتصادی، اختیار انتخاب مقادیری از هر یک از خدمات حسابرسان را دارند و با ادغام آنها یک محیط حرفه‌ای ایجاد می‌کنند که موجب کاهش مخارج حسابرسی بنگاه می‌شود. از طرفی رقابت در بازار محصول، باعث کاهش مشکلات نمایندگی بین سهامداران، مدیران و افزایش دقت و صحت گزارش‌های مالی می‌شود.

در نتیجه با ارزیابی حسابرسان از خطر حسابرسی صاحب کار، حسابرسان با خطر کمتری روبه‌رو می‌باشد و

تلاش‌های لازم را برای حسابرسی کاهش می‌دهد. بنابراین حساب‌برسان تمایل به هزینه کمتری در شرکت‌های در صنایع رقابتی‌تر دارند (وانگ، ۲۰۱۰). به علاوه، رقابت در بازار محصول موجب می‌شود که مدیر به‌طور فعال‌تری عملیات شرکت را پیش ببرد، بدین ترتیب رقابت بازار محصول به‌عنوان یک مکانیزم مکمل حاکمیت شرکتی محسوب می‌گردد. در ادبیات پژوهش به رقابت بازار محصول به‌عنوان یک مکانیزم خارجی حاکمیت شرکتی نگریسته می‌شود؛ که مکمل سایر مکانیزم‌های حاکمیتی در بازار می‌باشد (کاردان و همکاران، ۱۳۹۸). از سوی دیگر، یکی از مهم‌ترین سازوکارهای کنترلی که زمینه هدایت اثربخش و کارایی سازمان‌ها را فراهم می‌آورد، مجموعه تدابیری است که از آنها با عنوان کنترل‌های داخلی یاد می‌شود. کنترل داخلی فرایندی است که هیأت مدیره، مدیریت و دیگر کارکنان یک مؤسسه اجرا می‌کنند و هدف از ایجاد آن، کسب اطمینان منطقی و معقول از دستیابی به اهداف اثربخشی و کارایی عملیات، قابلیت اعتماد به گزارشگری مالی و پایبندی به قوانین و مقررات جاری است. وجود سیستم کنترلی از دستیابی به اهداف سازمان و در عین حال، از منافع تمام گروه‌های ذینفع حفاظت می‌کند. از طرف دیگر، گزارشگری یکپارچه مالی و کنترل داخلی از طرف مدیران و حساب‌برسان مستقل و خطاب به سهامداران خارجی ارائه می‌شود.

این گزارش‌های یکپارچه برای سرمایه‌گذاران مفید هستند، چراکه کنترل‌های داخلی اثربخش حاکم بر گزارشگری مالی، در پیشگیری و کشف تحریف‌های مالی شامل تقلب، نقش حیاتی دارد؛ بنابراین، انتظار می‌رود کیفیت کنترل داخلی، کیفیت اطلاعات مالی را افزایش دهد و از طرفی ضعف کنترل داخلی، منجر به کاهش کیفیت اطلاعات مالی شود و در نتیجه شرایط فرصت‌طلبی را برای مدیران فراهم کند. از این رو، شرکت‌هایی که ضعف کنترل‌های داخلی را دارند ناکارایی سرمایه‌گذاری

را افزایش می‌دهند (ساعدی و دستگیر، ۱۳۹۶). با عنایت به مطالب مطرح شده، انجام چنین پژوهشی از اهمیت بالایی برخوردار می‌باشد. همچنین با توجه به بررسی‌های صورت گرفته در عمده مطالعات داخلی انجام شده، این موضوع نادیده انگاشته شده و پژوهشی در بررسی تاثیر رقابت در بازار محصول و کیفیت کنترل داخلی بر اظهارنظر حسابرس صورت نگرفته است که این موضوع، انگیزه‌ای برای انجام پژوهش حاضر شد. از این رو، پژوهش حاضر درصدد است که نقش تعدیل‌کننده کیفیت کنترل داخلی در رابطه بین رقابت در بازار محصول و اظهار نظر حسابرس در شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران را مورد بررسی قرار دهد.

ژانگ و همکاران (۲۰۲۰)، در پژوهشی به بررسی رابطه بین رقابت بازار محصول، کیفیت کنترل داخلی و اظهارنظر حسابرس در شرکت‌های لیست شده در چین در بازه زمانی ۲۰۰۷-۲۰۱۵ پرداختند. یافته‌های پژوهش آنان حاکی از آن است که بین کیفیت کنترل داخلی و اظهارنظر حسابرس رابطه معناداری وجود دارد و هرچه کیفیت کنترل داخلی شرکت‌های ذکر شده بیشتر باشد احتمال دارد یک حسابدار رسمی معتبر از صدور نظر غیرقابل تغییر برخوردار شود. همچنین رقابت بازار محصول رابطه مثبت معناداری با اظهارنظر حسابرس دارد.

لانگ و همکاران (۲۰۱۹)، با بررسی تاثیر مسئولیت اجتماعی شرکت و عملکرد مالی با تاکید بر نقش دخالت دولت و رقابت در بازار محصول در شرکت‌های چینی پرداختند. نتایج نشان می‌دهد مسئولیت اجتماعی شرکت بر عملکرد مالی تاثیر معناداری دارد. مالکیت دولتی رابطه بین مسئولیت اجتماعی شرکت و عملکرد مالی را تضعیف می‌کند. رقابت در بازار محصول رابطه بین مسئولیت اجتماعی شرکت بر عملکرد مالی را تقویت می‌کند.

شهباز شیخ (۲۰۱۸)، در بررسی تأثیر رقابت بازار محصول در رابطه بین قدرت مدیر عامل و ارزش شرکت

با استفاده از شاخص قدرت که شامل ابعاد ساختاری، مالکیت و ابعاد تخصصی قدرت شرکت و صنایع، Q توپین را برای اندازه‌گیری ارزش شرکت تعیین کرد و به این نتیجه رسید که قدرت مدیر عامل تأثیر مثبت و معناداری بر ارزش شرکت دارد.

ایانیلو و گالپو (۲۰۱۵)، در پژوهشی ارتباط اظهارنظر حسابرسی با واکنش بازار سهام (بازده مازاد) را میان شرکت‌های ایتالیایی مورد بررسی قرار دادند. در پژوهش آنها فرض بر این بود که بازار سهام، بازاری کارآ باشد. نمونه پژوهش شامل ۶۶ شرکت‌هایی بود که در بورس اوراق بهادار ایتالیا پذیرش شده‌اند و بازه‌ی زمانی مورد استفاده شده از سال ۲۰۰۷-۲۰۱۰ بود. نتایج پژوهش نشان داد که اظهارنظر مقبول باعث بازده مازاد مثبت و اظهارنظر تعدیل شده، مخصوصاً اظهارنظر مشروط حسابرسی، باعث بازده مازاد منفی سهام می‌شود.

رحمانیان کوشکی و سلکی (۱۴۰۰)، به بررسی تأثیر نقش میانجی رقابت در بازار محصول و ساختار سرمایه بر رابطه بین دوگانگی مدیر عامل و عملکرد شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران پرداختند. یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که دوگانگی مدیرعامل دارای ارتباط منفی و معنادار با عملکرد شرکت هست. همچنین دوگانگی مدیرعامل بر رقابت در بازار محصول تأثیر منفی و معناداری دارد. بر اساس یافته‌های پژوهش نقش میانجی رقابت در بازار محصول بین دوگانگی مدیرعامل و عملکرد شرکت تأیید می‌شود. هم‌چنین، نتایج نشان داد که دوگانگی مدیرعامل اثر معناداری بر ساختار سرمایه ندارد. همچنین، ساختار سرمایه بر رابطه بین دوگانگی مدیرعامل و عملکرد شرکت تأثیر ندارد.

فتح‌اله‌زاده و داداشی (۱۳۹۹)، به بررسی تأثیر دوره تصدی حسابرسی بر ارتباط بین اظهارنظر حسابرسی و رفتار سرمایه‌گذاران را پرداختند. نمونه پژوهش حاضر شامل ۱۱۴ شرکت پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار

تهران طی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶ می‌باشد. نتایج تحقیق حاضر اثر معناداری را از سوی اظهارنظر حسابرسی بر رفتار سرمایه‌گذاران نشان نداد. همچنین نقش دوره تصدی حسابرسی به‌عنوان متغیر تعدیلی بر ارتباط بین اظهارنظر حسابرسی و رفتار سرمایه‌گذاران مورد تأیید قرار نگرفت.

کیقبادی و فتحی (۱۳۹۸)، به بررسی تأثیر غیرعادی گزارش حسابرسی و ضعف در کنترل‌های داخلی و کیفیت حسابرسی بر ریسک سقوط قیمت سهام پرداختند. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که تأخیر غیرعادی گزارش حسابرسی و ضعف در کنترل‌های داخلی، بر ریسک سقوط قیمت سهام تأثیر مثبت و معناداری و کیفیت حسابرسی بر ریسک سقوط قیمت سهام تأثیر منفی و معناداری دارند و همچنین با افزایش ضعف در کنترل‌های داخلی، تأثیر تأخیر غیرعادی گزارش حسابرسی، بر افزایش ریسک سقوط قیمت سهام بیشتر می‌شود.

ابراهیمی و همکاران (۱۳۹۷)، به بررسی اثر اظهارنظر تعدیل شده حسابرسی بر ساختار بدهی و بازده مازاد سهام شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران پرداختند. آنان از الگوی رگرسیون چندمتغیره و روش داده‌های تابلویی استفاده نمودند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که میان اظهارنظر تعدیل شده حسابرسی با ساختار بدهی و بازده مازاد سهام رابطه منفی و معناداری وجود دارد.

نوآوری این تحقیق را می‌توان با سه بعد تبیین کرد: اول اینکه، تازگی این مطالعه استفاده از یک مدل اصلاح شده جدید در مقایسه با مدل پیشنهادی ژانگ و همکاران (۲۰۲۰) است. دوم اینکه، نحوه محاسبه متغیرهای اصلی تحقیق با مطالعات قبلی متفاوت است. سوم اینکه، هیچ تحقیقی در این زمینه در بورس اوراق بهادار تهران انجام نشده است. بنابراین داده‌های این تحقیق منحصر به فرد و مبتنی بر بازار ایران است.

با توجه به مبانی نظری و مطالعات پیشین، فرضیه‌های پژوهش عبارتند از:

- کیفیت کنترل داخلی تاثیر معناداری بر اظهارنظر حسابرس دارد.
- رقابت در بازار محصول تاثیر معناداری بر اظهارنظر حسابرس دارد.
- اثرات متقابل کیفیت کنترل داخلی و رقابت در بازار محصول با اظهارنظر حسابرس معنادار است.

۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر روش و ماهیت علی و به لحاظ هدف و نتیجه از نوع کاربردی است؛ به این صورت که از نتایج به دست آمده، مدیران و سهامداران و تحلیل‌گران مالی استفاده خواهند نمود. پژوهش حاضر از نظر بعد زمانی، پس رویدادی است. همچنین این پژوهش، پژوهشی توصیفی است، چراکه در آن درصدد توصیف روابط بین متغیرها (مستقل و وابسته) با استفاده از آزمون‌های آماری هستیم. برای تهیه و جمع‌آوری اطلاعات موجود در گزارش‌های مالی شرکت‌ها از سایت کدال استفاده می‌شود. برای دستیابی به پاسخ‌های سوالات و آزمون فرضیه‌های پژوهش از روش‌های آمار استنباطی و توصیفی استفاده خواهد شد که در بخش استنباطی از آزمون‌های آماری متناسب با فرضیه‌های پژوهش و از توانمندی نرم‌افزارهای Excel و Eviews 10 استفاده خواهد شد. جامعه آماری پژوهش، شرکت‌های پذیرفته شده در سازمان بورس اوراق بهادار تهران بین دوره زمانی ۱۳۹۴ تا ۱۳۹۸ می‌باشد.

به منظور آزمون فرضیه‌های پژوهش از برازش مدل‌های رگرسیون لجستیک استفاده شده است. رگرسیون لجستیک یک مدل آماری رگرسیون برای متغیرهای وابسته دوسویی است. این مدل را می‌توان به عنوان مدل خطی تعمیم یافته‌ای که از تابع لجوجیت به عنوان تابع پیوند استفاده می‌کند و خطایش از توزیع چندجمله‌ای پیروی می‌کند، به حساب آورد. اگر بخواهیم رابطه بین یک متغیر مستقل را با یک متغیر وابسته با مقدارهای کیفی بسنجیم. در این

حالت روش عادی رگرسیون خطی جوابگو نخواهد بود و باید از رگرسیون لجستیک استفاده کرد. برای مشخص کردن مدل رابطه بین متغیر وابسته و مستقل به جای رابطه خطی، به تابعی احتیاج داریم که در حدود ۰ تا ۱ تغییر کند. در این تحقیق متغیر وابسته یعنی اظهار نظر حسابرس به صورت مجازی ۰ و ۱ استفاده شده است. در روش رگرسیون لجستیک از تابعی به نام تابع لجستیک استفاده می‌شود. به همین علت این روش رگرسیونی را رگرسیون لجستیک می‌نامند. از آنجا که تخمین مدل‌های رگرسیون لجستیک فارغ از ماهیت داده‌ها انجام می‌گیرد، انجام آزمون‌های تشخیصی چاو و هاسمن ضرورت نیافته است.

مدل‌های رگرسیونی پژوهش:

بر اساس تحقیق ژانگ و همکاران (۲۰۲۰)، از مدل‌های رگرسیونی زیر برای آزمون فرضیه‌ها استفاده می‌کنیم:

مدل فرضیه اول پژوهش:

$$OPIN_{it} = \beta_0 + \beta_1 IC_{it} + \beta_2 SIZE_{it} + \beta_3 LEV_{it} + \beta_4 Fshare_{it} + \beta_5 SDBL_{it} + \beta_6 LOSS_{it} + \beta_7 FEE_{it} + \varepsilon_{it}$$

مدل فرضیه دوم پژوهش:

$$OPIN_{it} = \beta_{90} + \beta_1 HHI_{it} + \beta_2 SIZE_{it} + \beta_3 LEV_{it} + \beta_4 Fshare_{it} + \beta_5 SDBL_{it} + \beta_6 LOSS_{it} + \beta_7 FEE_{it} + \varepsilon_{it}$$

مدل فرضیه سوم پژوهش:

$$OPIN_{it} = \beta_0 + \beta_1 HHI_{it} + \beta_2 IC_{it} + \beta_3 HHI_{it} \times IC_{it} + \beta_4 SIZE_{it} + \beta_5 LEV_{it} + \beta_6 Fshare_{it} + \beta_7 SDBL_{it} + \beta_8 LOSS_{it} + \beta_9 FEE_{it} + \varepsilon_{it}$$

که در آن:

$$OPIN_{it} = \text{اظهارنظر حسابرس شرکت } i \text{ در زمان } t$$

$$HHI_{it} = \text{رقابت در بازار محصول شرکت } i \text{ در زمان } t$$

$$IC_{it} = \text{کیفیت کنترل داخلی شرکت } i \text{ در دوره } t$$

$$SIZE_{it} = \text{اندازه شرکت } i \text{ در زمان } t$$

$$LEV_{it} = \text{اهرم مالی شرکت } i \text{ در زمان } t$$

$$Fshare_{it} = \text{بزرگترین سهامدار شرکت } i \text{ در زمان } t$$

SDBLit = نسبت جاری شرکت i در زمان t

LOSSit = زیان شرکت i در زمان t

FEEit = حق الزحمه حسابرسی شرکت i در زمان t

تعاریف عملیاتی متغیرهای پژوهش:

اظهارنظر حسابرس (OPIN): اگر حسابرس مستقل در گزارش حسابرسی شرکت اظهارنظر مشروط ارائه کرده باشد یک و در غیر این صورت صفر است (باغومیان و همکاران، ۱۳۹۶).

رقابت در بازار محصول (HHI): به منظور اندازه‌گیری این متغیر از شاخص هرفیندال-هیرشمن استفاده می‌شود. این شاخص، درجه تمرکز در یک صنعت مشخصی را اندازه‌گیری می‌کند. شاخص مذکور به صورت زیر محاسبه می‌شود:

$$HHI_{jt} = \sum_{i=1}^{Nj} \left(\frac{Sales_{ijt}}{\sum_{i=1}^{Nj} Sales_{ijt}} \right)^2$$

که HHI_{jt} عبارت است از شاخص هرفیندال-هیرشمن برای صنعت j در زمان t. $Sales_{ijt}$ بیانگر میزان فروش شرکت i در صنعت j در زمان t است. هر چه میزان این شاخص بیشتر باشد حاکی از وجود تمرکز بیشتر (رقابت کمتر) در بازار است (خدای پور و بزرایی، ۱۳۹۲).

کیفیت کنترل داخلی (IC): بر اساس تحقیق حاجیها و محمدحسین نژاد (۱۳۹۴) و فغانی و پهلوان (۱۳۹۷) اگر در گزارش حسابرس حداقل یک ضعف با اهمیت کنترل داخلی ذکر شده باشد ۱ و در غیر اینصورت صفر است (فغانی و پهلوان، ۱۳۹۷).

متغیرهای کنترلی:

اندازه شرکت (SIZE): از لگاریتم طبیعی کل دارایی‌های شرکت محاسبه می‌شود (ژانگ و همکاران، ۲۰۲۰).

اهرم مالی (LEV):

$$LEV = \frac{\text{Total debt}}{\text{Total assets}}$$

که:

LEV = اهرم مالی

Total debt = کل بدهی‌ها

Total assets = کل دارایی‌ها (ژانگ و همکاران، ۲۰۲۰).

بزرگ‌ترین سهامدار (Fshare): از میزان سهام بزرگ‌ترین سهامدار شرکت به تعداد کل سهام شرکت حاصل می‌شود (ژانگ و همکاران، ۲۰۲۰).

نسبت جاری (SDBL): از تقسیم کل دارایی‌های جاری مندرج در ترازنامه شرکت بر کل بدهی‌های جاری مندرج در ترازنامه شرکت محاسبه می‌شود (ژانگ و همکاران، ۲۰۲۰).

زیان شرکت (LOSS): متغیر مجازی که اگر شرکت در صورت‌های مالی خود زیان داشته باشد ۱ و در غیر این صورت صفر است (ژانگ و همکاران، ۲۰۲۰).

حق الزحمه حسابرسی (FEE): از لگاریتم طبیعی حق الزحمه حسابرسی شرکت محاسبه می‌شود (کاردان و همکاران، ۱۳۹۵).

۴. یافته‌های پژوهش

آمار توصیفی متغیرها

جدول (۱) نشان‌دهنده آمار توصیفی متغیرهای تحقیق می‌باشد که شامل ۵۸۵ مشاهده است. در این جدول شاخص‌های میانگین، میانه، بیشینه، کمینه، انحراف معیار، چولگی و کشیدگی بیان می‌گردد.

جدول (۱) حاوی آمار توصیفی متغیرهای تحقیق است. در این جدول، کمترین میانگین مربوط به متغیر زیان شرکت و بیشترین میانگین مربوط به متغیر اندازه شرکت می‌باشد. همچنین در بین متغیرهای تحقیق کمترین انحراف معیار مربوط به متغیر رقابت در بازار محصول و بیشترین انحراف معیار مربوط به متغیر اندازه شرکت است.

جدول ۱- نتایج آمار توصیفی متغیرهای تحقیق

متغیر	نماد	میانگین	میانه	بیشینه	کمینه	انحراف معیار	جولگی	کشیدگی
اظهاری نظر حسابرس	OPIN	۰,۴۵۸	۰,۰۰۰	۱,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۴۹۸	۰,۱۶۸	۱,۰۲۸
کیفیت کنترل داخلی	IC	۰,۴۵۴	۰,۰۰۰	۱,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۴۹۸	۰,۱۸۱	۱,۰۳۳
رقابت در بازار محصول	HHI	۰,۱۲۲	۰,۰۵۴	۰,۹۵۹	۰,۰۰۰	۰,۱۷۳	۲,۳۳۰	۸,۴۷۰
اندازه شرکت	SIZE	۱۴,۴۲۱	۱۴,۳۳۳	۱۹,۷۷۳	۱۱,۱۲۸	۱,۴۱۰	۰,۷۹۴	۴,۵۷۱
اهرم مالی	LEV	۰,۵۵۳	۰,۵۶۸	۱,۱۸۵	۰,۰۵۹	۰,۱۸۳	-۰,۳۰۸	۲,۶۷۸
بزرگترین سهامدار	FSHARE	۰,۳۵۲	۰,۳۲۱	۰,۸۷۸	۰,۰۲۱	۰,۱۹۸	۰,۵۸۷	۲,۸۳۶
نسبت جاری	SDBL	۱,۶۴۹	۱,۳۶۴	۱۳,۴۵۵	۰,۲۰۹	۱,۲۳۹	۴,۶۵۲	۳۴,۴۷۱
زیان شرکت	LOSS	۰,۰۹۷	۰,۰۰۰	۱,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۲۹۶	۲,۷۱۴	۸,۳۷۱
حق الزحمه حسابرسی	FEE	۷,۱۵۸	۷,۰۹۰	۹,۳۴۸	۴,۷۹۹	۰,۷۵۸	۰,۱۲۰	۳,۰۳۳
مشاهدات		۵۸۵	۵۸۵	۵۸۵	۵۸۵	۵۸۵	۵۸۵	۵۸۵

منبع: یافته‌های تحقیق

تجزیه و تحلیل مدل رگرسیونی فرضیه اول پژوهش

نتایج حاصل از آزمون تخمین مدل فرضیه اول با استفاده از روش رگرسیون لجستیک در جدول (۲) ارائه گردیده است. نتایج بیان شده در جدول (۲) بیانگر این است که Z-value آماره LR، (که شبیه آماره F در مدل رگرسیون خطی است) برابر با ۰,۰۰۰ کمتر از ۵ درصد می‌باشد، لذا می‌توان ادعا نمود در سطح اطمینان ۹۵ درصد این مدل معنی‌دار بوده و از اعتبار بالایی برخوردار است. همچنین احتمال آماره LR که مقدار آن کمتر از ۵ درصد است، نشان‌دهنده رد فرضیه صفر مبنی بر صفر بودن کلیه ضرایب متغیرهای توضیحی در سطح اطمینان ۹۵ درصد بوده و در نتیجه رگرسیون معنی‌دار است. به منظور بررسی برازش مدل برآورد شده از آزمون هاسمر-لمشو استفاده شده است. با توجه به اینکه احتمال آماره آزمون هاسمر-لمشو بزرگ‌تر از ۰,۰۵ محاسبه است، بنابراین مدل برآورد شده از برازش مناسبی

برخوردار است و متغیرهای توضیحی مدل توانایی توضیح تغییر متغیر وابسته را دارا می‌باشد. همچنین نتایج مندرج در جدول نشان می‌دهد که ضریب تعیین مک فادن ۰,۴۲۱ است. این عدد بیانگر آن است که ۴۲ درصد تغییرات متغیر وابسته توسط متغیرهای توضیحی، تبیین شده است. نتایج مندرج در جدول (۲) نشان می‌دهد، Z-value محاسبه شده برای متغیر مستقل کیفیت کنترل داخلی (۰,۰۰۰)، کوچک‌تر از ۰,۰۵ و ضریب برآورد شده آن متغیر (۴,۸۳۴) مثبت است. در نتیجه می‌توان اظهار داشت که کیفیت کنترل داخلی تأثیر مثبت و معناداری بر اظهار نظر حسابرس دارد. بر این اساس، فرضیه اول پژوهش در سطح اطمینان ۹۵ درصد مبنی بر اینکه کیفیت کنترل داخلی تأثیر معناداری بر اظهار نظر حسابرس دارد، پذیرفته می‌شود.

جدول ۲- نتایج تخمین مدل فرضیه اول

متغیر	ضرایب	خطای استاندارد	آماره Z	معناداری
C	-۰,۰۳۱	۲,۲۰۸	-۰,۰۱۴	۰,۹۸۸
IC	۴,۸۳۴	۰,۳۸۱	۱۲,۶۸۸	۰,۰۰۰
SIZE	-۰,۰۰۸	۰,۱۳۰	-۰,۰۶۴	۰,۹۴۸
LEV	-۰,۴۹۳	۱,۱۲۵	-۰,۴۳۸	۰,۶۶۱
FSHARE	-۰,۵۸۳	۰,۸۳۴	-۰,۶۹۹	۰,۴۸۴
SDBL	۰,۰۴۳	۰,۱۴۵	۰,۳۰۱	۰,۷۶۳
LOSS	-۰,۰۷۹	۰,۵۷۵	-۰,۱۳۷	۰,۸۹۰
FEE	-۰,۲۴۶	۰,۲۵۲	۰,۹۷۴	۰,۳۲۹
ضریب تعیین مک فادن = ۰,۴۲۱		آماره (احتمال) هاسمر - لمشو = ۲,۷۵۵ (۰,۹۴۸)		
آماره LR = ۷۴۳,۳۲۷		احتمال آماره LR = ۰,۰۰۰		

منبع: یافته‌های تحقیق

محاسبه است، بنابراین مدل برآورد شده از برازش مناسبی برخوردار است و متغیرهای توضیحی مدل توانایی توضیح تغییر متغیر وابسته را دارا می‌باشد. همچنین نتایج مندرج در جدول نشان می‌دهد که ضریب تعیین مک فادن ۰,۱۳۷ است. این عدد بیانگر آن است که ۱۳ درصد تغییرات متغیر وابسته توسط متغیرهای توضیحی، تبیین شده است. نتایج مندرج در جدول (۳) نشان می‌دهد، Z-value محاسبه شده برای متغیر مستقل رقابت در بازار محصول (۰,۷۲۱)، بزرگ‌تر از ۰,۰۵ و ضریب برآورد شده آن متغیر (-۰,۱۱۹) منفی است. در نتیجه می‌توان اظهار داشت که رقابت در بازار محصول تأثیر معناداری بر اظهارنظر حسابرس ندارد. بر این اساس، فرضیه دوم پژوهش در سطح اطمینان ۹۵ درصد مبنی بر اینکه رقابت در بازار محصول تأثیر معناداری بر اظهارنظر حسابرس دارد، رد می‌شود.

جدول ۳- نتایج تخمین مدل فرضیه دوم

متغیر	ضرایب	خطای استاندارد	آماره Z	معناداری
C	-۱,۶۷۸	۰,۷۴۲	-۲,۲۶۱	۰,۰۲۳
HHI	-۰,۱۱۹	۰,۳۳۶	-۰,۳۵۵	۰,۷۲۱
SIZE	۰,۰۶۹	۰,۰۴۶	۱,۵۰۳	۰,۱۳۲
LEV	-۰,۱۲۴	۰,۳۸۵	-۰,۳۲۲	۰,۷۴۷
FSHARE	-۱,۰۶۳	۰,۲۷۶	-۳,۸۳۹	۰,۰۰۰
SDBL	۰,۰۶۵	۰,۰۵۵	۱,۱۷۰	۰,۲۴۱
LOSS	۰,۴۸۹	۰,۱۸۸	۲,۵۹۴	۰,۰۰۹
FEE	۰,۱۲۱	۰,۰۸۲	۱,۴۷۲	۰,۱۴۰
ضریب تعیین مک فادن = ۰,۱۳۷		آماره (احتمال) هاسمر - لمشو = ۳,۲۶۹ (۰,۹۱۶)		
آماره LR = ۳۰,۳۶۳		احتمال آماره LR = ۰,۰۰۰		

منبع: یافته‌های تحقیق

تجزیه و تحلیل مدل رگرسیونی فرضیه دوم پژوهش

نتایج حاصل از آزمون تخمین مدل فرضیه دوم با استفاده از روش رگرسیون لجستیک در جدول (۳) ارائه گردیده است. نتایج بیان شده در جدول (۳) بیانگر این است که Z-value آماره LR، (که شبیه آماره F در مدل رگرسیون خطی است) برابر با ۰,۰۰۰ کمتر از ۵ درصد می‌باشد، لذا می‌توان ادعا نمود در سطح اطمینان ۹۵ درصد این مدل معنی‌دار بوده و از اعتبار بالایی برخوردار است. همچنین احتمال آماره LR که مقدار آن کمتر از ۵ درصد است، نشان‌دهنده رد فرضیه صفر مبنی بر صفر بودن کلیه ضرایب متغیرهای توضیحی در سطح اطمینان ۹۵ درصد بوده و در نتیجه رگرسیون معنی‌دار است. به منظور بررسی برازش مدل برآورد شده از آزمون هاسمر-لمشو استفاده شده است. با توجه به اینکه احتمال آماره آزمون هاسمر-لمشو بزرگ‌تر از ۰,۰۵

تجزیه و تحلیل مدل رگرسیونی فرضیه سوم پژوهش
 نتایج حاصل از آزمون تخمین مدل فرضیه سوم با استفاده از
 روش رگرسیون لجستیک در جدول (۴) ارائه گردیده است.

جدول ۴- نتایج تخمین مدل فرضیه سوم

متغیر	ضرایب	خطای استاندارد	آماره Z	معناداری
C	۱,۵۵۰	۵,۴۳۸	۰,۲۸۵	۰,۷۷۵
HHI	۰,۸۰۱	۳,۳۴۷	۰,۲۳۹	۰,۸۱۰
IC	۹,۵۵۵	۱,۲۴۷	۷,۶۶۰	۰,۰۰۰
HHI×IC	۱,۴۵۷	۶,۳۹۶	۰,۲۲۷	۰,۸۱۹
SIZE	-۰,۰۵۰	۰,۳۴۷	-۰,۱۴۴	۰,۸۸۵
LEV	-۱,۰۰۶	۲,۸۶۹	-۰,۳۵۰	۰,۷۲۵
FSHARE	-۱,۵۲۸	۲,۱۷۰	-۰,۷۰۴	۰,۴۸۱
SDBL	۰,۱۳۳	۰,۳۰۷	۰,۴۳۵	۰,۶۶۳
LOSS	-۰,۳۳۱	۱,۴۱۶	-۰,۲۳۳	۰,۸۱۵
FEE	-۰,۶۴۸	۰,۶۵۳	-۰,۹۹۲	۰,۳۲۱
ضریب تعیین مک فادن = ۰,۴۲۰		آماره (احتمال) هاسمر - لمشو = ۴,۹۵۶ (۰,۷۶۲)		
آماره LR = ۷۳۷,۲۰۰		احتمال آماره LR = ۰,۰۰۰		

منبع: یافته‌های تحقیق

برخوردار است و متغیرهای توضیحی مدل توانایی توضیح
 تغییر متغیر وابسته را دارا می‌باشد. همچنین نتایج مندرج
 در جدول نشان می‌دهد که ضریب تعیین مک فادن ۰,۴۲۰
 است. این عدد بیانگر آن است که ۴۲ درصد تغییرات متغیر
 وابسته توسط متغیرهای توضیحی، تبیین شده است. نتایج
 مندرج در جدول (۴) نشان می‌دهد، Z-value محاسبه شده
 برای متغیر $IC \times HHI$ (۰,۸۱۹)، بزرگ‌تر از ۰,۰۵ و ضریب برآورد
 شده آن متغیر (۱,۴۵۷) مثبت است. در نتیجه می‌توان
 اظهار داشت که اثر متقابل کیفیت کنترل داخلی و رقابت
 در بازار محصول با اظهارنظر حسابرسان معنادار نیست. بر
 این اساس، فرضیه سوم پژوهش در سطح اطمینان ۹۵
 درصد مبنی بر اینکه که اثر متقابل کیفیت کنترل داخلی
 و رقابت در بازار محصول با اظهارنظر حسابرسان معنادار
 است، رد می‌شود.

۵. نتیجه‌گیری و توصیه‌های سیاستی

نتایج حاصل از فرضیه اول نشان داد که معناداری
 محاسبه شده برای متغیر کیفیت کنترل داخلی کوچک‌تر از
 ۰,۰۵ و ضریب برآورد شده آن متغیر مثبت است. در نتیجه
 می‌توان اظهار داشت که کیفیت کنترل داخلی تأثیر مثبت
 و معناداری بر اظهارنظر حسابرسان دارد. یعنی با افزایش
 کیفیت کنترل داخلی، اظهارنظر حسابرسان افزایش می‌یابد
 و بالعکس. بر این اساس، فرضیه اول پژوهش در سطح
 اطمینان ۹۵ درصد مبنی بر اینکه کیفیت کنترل داخلی
 تأثیر معناداری بر اظهارنظر حسابرسان دارد، پذیرفته می‌شود.
 این نتیجه مطابق با نتیجه تحقیق ژانگ و همکاران (۲۰۲۰)
 است. یعنی حسابرسان باید در بررسی‌های خود از سیستم
 کنترل داخلی، آزمون‌های حسابرسانی را با دقت و زمان
 بیشتری انجام دهند. محیط کنترلی مؤثر می‌تواند اعتماد
 حسابرسان را به کنترل‌های داخلی و قابل اتکا بودن شواهد
 حسابرسانی ایجاد شده در واحد تجاری افزایش دهد. کنترل
 داخلی با کیفیت بالا دسترسی شرکت به نظرات حسابرسانی را

نتایج بیان شده در جدول (۴) بیانگر این است
 Z-value آماره LR، (که شبیه آماره F در مدل رگرسیون خطی
 است) برابر با ۰,۰۰۰ کمتر از ۵ درصد می‌باشد، لذا می‌توان
 ادعا نمود در سطح اطمینان ۹۵ درصد این مدل معنی‌دار
 بوده و از اعتبار بالایی برخوردار است. همچنین احتمال
 آماره LR که مقدار آن کمتر از ۵ درصد است، نشان‌دهنده
 رد فرضیه صفر مبنی بر صفر بودن کلیه ضرایب متغیرهای
 توضیحی در سطح اطمینان ۹۵ درصد بوده و در نتیجه
 رگرسیون معنی‌دار است. به منظور بررسی برازش مدل برآورد
 شده از آزمون هاسمر-لمشو استفاده شده است. با توجه
 به اینکه احتمال آماره آزمون هاسمر-لمشو بزرگ‌تر از ۰,۰۵
 محاسبه است، بنابراین مدل برآورد شده از برازش مناسبی

بهبود می‌بخشد. چراکه، هرچه کیفیت کنترل داخلی شرکت بالاتر باشد، کیفیت اطلاعات حسابداری آرایه شده از سوی شرکت‌ها نیز در سطح بالاتری قرار می‌گیرد. همچنین، کنترل داخلی با کیفیت بالا می‌تواند کیفیت اطلاعات حسابداری شرکت را بهبود ببخشد، زیرا کنترل‌های داخلی با کیفیت بالا محیط اطلاعات را بهبود می‌بخشد، در نتیجه منجر به کاهش عدم تقارن اطلاعاتی شرکت می‌شود. به این ترتیب، حساب‌برسان عدم اطمینان قضاوت‌های آینده شرکت را کاهش می‌دهند و بنابراین احتمالاً نظرات حسابرسی اصلاح نشده را صادر می‌کنند.

نتایج حاصل از فرضیه دوم نشان داد که معناداری محاسبه شده برای متغیر مستقل رقابت در بازار محصول بزرگ‌تر از ۰٫۰۵ و ضریب برآورد شده آن متغیر منفی است. در نتیجه می‌توان اظهار داشت که رقابت در بازار محصول تأثیر معناداری بر اظهار نظر حسابرسان ندارد. بر این اساس، فرضیه دوم پژوهش در سطح اطمینان ۹۵ درصد مبنی بر اینکه رقابت در بازار محصول تأثیر معناداری بر اظهار نظر حسابرسان دارد، رد می‌شود. این نتیجه بر خلاف نتیجه تحقیق ژانگ و همکاران (۲۰۲۰) است. یعنی اظهار نظر حسابرسان در شرکت‌های موجود در صنایع رقابتی‌تر نسبت به شرکت‌های موجود در صنایعی که کمتر رقابت دارند، تفاوتی ندارد. به عبارت دیگر اندازه توان رقابتی یک شرکت، تأثیری بر نوع اظهار نظر حسابرسان ندارد. همچنین، توان رقابتی مؤسسات بزرگ‌تر نسبت به سایر مؤسسات موجود در بازار خصوصی حسابرسی نمی‌تواند توجیه‌کننده بهبود یا تنزل در کیفیت حسابرسی پس از خصوصی سازی باشد. به عبارت دیگر با توجه به اندازه توان رقابتی یک موسسه نمی‌توان گفت که کیفیت حسابرسی و در نتیجه اظهار نظر حسابرسان ارتقا یا کاهش پیدا می‌کند. بنابراین، رقابت در بازار محصول جزء شاخص‌های مطلوب اظهار نظر حسابرسان در نظر گرفته نشود.

نتایج حاصل از فرضیه سوم نشان داد که معناداری

محاسبه شده برای متغیر $HHI \times IC$ ، بزرگ‌تر از ۰٫۰۵ و ضریب برآورد شده آن متغیر مثبت است. در نتیجه می‌توان اظهار داشت که اثر متقابل کیفیت کنترل داخلی و رقابت در بازار محصول با اظهار نظر حسابرسان معنادار نیست. بر این اساس، فرضیه سوم پژوهش در سطح اطمینان ۹۵ درصد مبنی بر اینکه کیفیت کنترل داخلی تأثیر معناداری بر رابطه میان رقابت در بازار محصول و اظهار نظر حسابرسان دارد، رد می‌شود. این نتیجه بر خلاف نتیجه تحقیق ژانگ و همکاران (۲۰۲۰) است. کنترل داخلی موثر می‌تواند کیفیت اطلاعات مالی را به طور موثری بهبود بخشد و خطرات آینده شرکت را کاهش دهد. به هر حال کیفیت کنترل داخلی می‌تواند موجب کاهش عدم تقارن اطلاعاتی شده و با افزایش کیفیت گزارشگری مالی شرکت، به تعهدات خود در قبال ذینفعان مختلف عمل کند. با این حال، رقابت بالای بازار محصول شرکت‌ها را مجبور به اجرای حاکمیت قوی و ایجاد فضای اطلاعاتی مثبت می‌کند. بنابراین، شرکت‌ها می‌توانند برای بهبود کیفیت اطلاعات شرکت‌ها، کنترل داخلی را با رقابت سازوکارهای حاکمیت خارجی جایگزین کنترل‌های داخلی کنند. حساب‌برسان در صورت وجود ضعف‌های کنترل داخلی، با خطر تحریف با اهمیت بیشتر و در نتیجه خطر حسابرسی بالاتری روبه‌رو می‌شوند که این امر باعث تأخیر گزارش حسابرسی و اظهار نظر حسابرسان می‌شود.

با توجه به نتیجه فرضیه اول پژوهش، به حساب‌برسان پیشنهاد می‌گردد در بررسی‌های خود از سیستم کنترل داخلی، آزمون‌های حسابرسی را با دقت و زمان بیشتری انجام دهند. سیاست‌گذاران مختلف حوزه بازار سرمایه از جمله سازمان بورس و سازمان حسابرسی با استفاده از الزامات قانونی شرکت‌ها را به سمت افزایش کمی و کیفی ویژگی‌های کنترل داخلی سوق دهند. با توجه به نتیجه فرضیه دوم پژوهش، به سرمایه‌گذاران و تحلیل‌گران مالی پیشنهاد می‌گردد با در نظر گرفتن شرایط بازار و استراتژی‌های

مختلف اقدام به رقابت با دیگر شرکت‌ها در صنعت نمایند و در این میان توجه داشته باشند که استفاده از شاخص‌های کیفیت کنترل داخلی می‌تواند موجب بهبود در گزارشگری مالی و در نهایت بهبود در شرایط رقابتی شرکت شود. با توجه به نتیجه فرضیه سوم پژوهش پیشنهاد می‌گردد سرمایه‌گذاران، تحلیل‌گران و کلیه استفاده‌کنندگان صورت‌های مالی شرکت‌ها، میزان رابطه بین رقابت در بازار محصول و اظهارنظر حسابرس در سال‌های گذشته شرکت را به عنوان ابعاد کیفیت کنترل داخلی در نظر نگیرند. همچنین، بررسی شود که آیا با بهبود کنترل‌های داخلی، می‌توان رابطه بین رقابت در بازار محصول و اظهار نظر حسابرس را بهبود بخشید یا خیر.

منابع

- ابراهیمی، سیدکاظم؛ علی بهرامی‌نسب و محدثه حامدی. (۱۳۹۷). «بررسی اثر اظهارنظر تعدیل شده حسابرس بر ساختار بدهی و بازده مازاد سهام شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران». فصل‌نامه علمی-پژوهشی مطالعات تجربی حسابداری مالی، ۱۵(۶۰)، ۱۵۷-۱۸۳.
- باغومیان، رافیک؛ آزاد عرب‌زاده و جواد فخری قورمیک. (۱۳۹۶). «بررسی محتوای اطلاعاتی اظهارنظر حسابرس با تأکید بر اندازه‌های حسابرس و صاحبکار». مجله بررسی‌های حسابداری، ۴(۱۶)، ۱-۲۸.
- پیری، پرویز و ماریه قربانی. (۱۳۹۶). «ارزیابی رابطه بین نوع اظهارنظر حسابرس مستقل و کیفیت سود». بررسی‌های حسابداری و حسابرسی، ۴(۴)، ۴۸۳-۵۰۲.
- توانگر حمزه‌کلایی، افسانه و مهدی اسکافی اصل. (۱۳۹۷). «ارتباط بین قدرت مدیرعامل، ویژگی‌های کمیته حسابرسی و کیفیت کنترل داخلی». پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی، ۱۰(۳۸)، ۱۸۷-۲۰۷.
- رحمانیان کوشکی، عبدالرسول و سجاد سلکی. (۱۴۰۰). «بررسی تأثیر نقش میانجی رقابت در بازار محصول و ساختار سرمایه بر رابطه بین دوگانگی مدیرعامل و عملکرد شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران». توسعه و سرمایه، ۶(۲)، ۲۰۱-۲۲۶.
- ساعدی، رحمان و محسن دستگیر. (۱۳۹۶). «تأثیر ضعف کنترل‌های داخلی و شکاف سهامداران کنترلی بر کارایی سرمایه‌گذاری
- شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران». پژوهش‌های حسابداری مالی، ۹(۴)، ۱۷-۳۸.
- قادری، کاوه؛ صلاح‌الدین قادری و سیدکریم قادرزاده. (۱۳۹۸). «نقش توانایی مدیریت در ارتقای کیفیت کنترل داخلی». پژوهش‌های تجربی حسابداری، ۸(۳۱)، ۷۱-۹۰.
- کاردان، بهزاد؛ محمدحسین ودیعی نوقابی و مهدی امیدفر. (۱۳۹۸). «رابطه غیرخطی رقابت بازار محصول و کیفیت گزارشگری مالی». پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی، ۱۱(۴۱)، ۱۷۷-۱۹۵.
- کیقبادی، امیررضا و سمیه فتحی. (۱۳۹۸). «تأثیر تأخیر غیرعادی گزارش حسابرسی و ضعف در کنترل‌های داخلی و کیفیت حسابرسی بر ریسک سقوط قیمت سهام». دانش حسابرسی، ۱۹(۷۵)، ۱۴۳-۱۶۸.
- مرادی، محمد و فاطمه محقق. (۱۳۹۶). «رقابت بازار محصول و حق الزحمه حسابرسی: با تأکید بر نقش حاکمیت شرکتی». پژوهش‌های تجربی حسابداری، ۷(۲۶)، ۵۲-۳۳.
- Al-Thuneibat, A.A., Khamees, B.A. and Al-Fayoumi, N.A. (2007). The Effect of Qualified Auditors' Opinions on Share Prices: Evidence from Jordan. *Managerial Auditing Journal*, 23 (1): 84-101.
- Baggs, J. & DE Bettignies, J. E. (2007). Product market competition and agency costs. *The Journal of Industrial Economics*, 55(2), 289-323.
- Baghoumian, R., arabzadeh, A., & fakhri ghurmik, J. (2017). The Information Content of Audit Opinion with Emphasis on Auditor's and Client's Sizes. *Journal of Iranian Accounting Review*, 4(16), 1-28. (in persian).
- Blay, A. D. (2005). Independence threats, litigation risk, and the auditor's decision process. *Contemporary Accounting Research*, 789-759: (4) 22.
- Cheng, P., Man, P. and Yi, C. (2013). The Impact of Product Market Competition on Earnings Quality. *Accounting and Finance*, Vol. 53, PP. 137-162.
- Ebrahimi, S. K., Ali, B., & hamed, M. (2018). The Study Of The Effect Of The Modified Auditor's Opinion On The Debt Structure And Excess Stock Returns Of The Companies Admitted To the Tehran Stock Exchange. *Empirical Studies in Financial Accounting*, 15(60), 157-183. (in persian).
- Guo, Y., Jung, B., and Yang, S. Y. (2019). On the nonlinear relation between product market competition and earnings quality. *Accounting and Business Research*, 1-29.

- Exchange. *Journal of Development and Capital*, 6(2), 201-226. (in persian).
- Rusmin, R. & Evans, J. (2017). Audit Quality And Audit Report Lag: Case Of Indonesian Listed Companies. *Asian Review of Accounting*, 25 (2), 191-210.
- Saedi, R., & Dastger, M. (2018). The Effect of Internal Control Weakness and Controlling Shareholders' Wedge on Investment Efficiency of Companies Listed on Tehran Stock Exchange. *Journal of Financial Accounting Research*, 9(4), 17-38. (in persian).
- Tavangar Hamzeh kolayi, A., & Eskafi Asl, M. (2018). *Financial Accounting and Auditing Research*, 10(38), 187- 207. (in persian).
- Tilis, L. (2005). Audit Quality and Risk Differences among Auditors. Available in: Retrieved from <http://www.SSRN.com>.
- Wang, Y. (2010). Product Market Competition and Audit Fees. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract.1697685> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1697685>.
- Zhang, L., Chen, W., and Su, W. (2020). Product-market competition, internal control quality and audit opinions. Evidence from Chinese listed firms. *Revista de Contabilidad Spanish Accounting Review*, 23(1), 102-112.
- Ianniello, G. & Galloppo, G. (2015). Stock Market Reaction to Auditor Opinions Italian Evidence. *Managerial Auditing Journal*, 30(6/7), 610 - 632.
- Johl, S., Jubb, C. & Houghton, K. (2007). Earnings management and the audit opinion: evidence from Malaysia. *Managerial Auditing Journal*, 22(7), 688715.
- Joseph, G, & Chad, S, (2015). Competition in the Audit Market: Policy Implications. *Journal of Accounting Research*.
- Kardan, B; Vadiee Nougabi, M.H & Omidfar, M. (2018). The non-linear relationship between product market competition and financial reporting quality. *Financial Accounting and Audit Research*, 11(41), 177-195. (in persian).
- Keyghobadi, Fathi, S. (2019). The effect of abnormal delay of audit report and weakness in internal controls and audit quality on the risk of stock price fall. *Audit knowledge 2018*; 19 (75):168-143. (in persian).
- Moradi, M & Mohaghegh, F. (2016). Product market competition and audit fees: with an emphasis on the role of corporate governance. *Experimental Accounting Research*, 7(26), 52-33. (in persian).
- Piri, P., & gorbani, M. (2018). Evaluation the Relationship between the Type of Independent Auditor's Opinion and Earnings Quality. *Accounting and Auditing Review*, 24(4), 483-502. (in persian).
- Qadri, K; Qadri, S & Qaderzadeh, S. K. (2018). The role of management ability in improving the quality of internal control. *Experimental Accounting Research*, 8(31), 71-90. (in persian).
- Rahmanian Koushkaki, A., & Selki, S. (2021). Investigating the Effect Mediation Role of Product Market Competition and Capital Structure on the Relationship between CEO Duality on Firm Performance in Listed Firms on Tehran Stock